SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 1
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINI PEDAGOGIK NIZOLARNI BARTARAF ETISH VA PROFILAKTIKASIGA TAYYORLASHNING METODIK TIZIMINI

Razzakova Dilnoza Akramovna

Qashqadaryo viloyati PMM "Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim" kafaedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarini pedagogik nizolarni bartaraf etish va ularning oldini olishga tayyorlashning metodik tizimini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda pedagogik nizo tushunchasi, uning maktabgacha ta'lim muhitida yuzaga kelish sabablari, tarbiyachi faoliyatidagi konfliktogen omillar hamda nizolarni konstruktiv boshqarish kompetensiyalarining mazmuni tahlil qilinadi. Tarbiyachilarning konfliktologik tayyorgarligini rivojlantirishga yo'naltirilgan tashxis, motivatsion-maqsadli, mazmunli, protsessual va refleksiv-baholash komponentlaridan iborat metodik tizim taklif etiladi. Tizimning asosini muammoli vaziyatlar, keys-stadi, rolli o'yinlar, pedagogik treninglar, refleksiv suhbatlar, mediativ yondashuv va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish tashkil etadi. Tadqiqot natijalari tarbiyachilarning pedagogik nizolarni aniqlash, sabablarini tahlil qilish, emotsional zo'riqishni boshqarish, samarali muloqot o'rnatish va nizolarni profilaktika qilishga tayyorgarligini oshirish mumkinligini ko'rsatadi. Taklif etilgan metodik tizim maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom psixologik-pedagogik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar

Maktabgacha ta'lim, tarbiyachi, pedagogik nizo, konfliktologik kompetensiya, nizo profilaktikasi, pedagogik muloqot, mediatsiya, refleksiya, metodik tizim, pedagogik trening.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan pedagogning kasbiy kompetensiyasi, kommunikativ madaniyati, emotsional barqarorligi va turli pedagogik vaziyatlarni konstruktiv boshqara olish qobiliyatiga bog'liq. Tarbiyachi faoliyati jarayonida bolalar, ota-onalar, hamkasblar, tashkilot rahbariyati hamda boshqa mutaxassislar bilan doimiy muloqot amalga oshirilishi sababli turli qarashlar, ehtiyojlar, manfaatlar va kutilmalarning to'qnashuvi yuzaga kelishi mumkin.

Pedagogik nizo har doim ham salbiy hodisa sifatida baholanmasligi kerak. To‘g‘ri boshqarilgan nizo muammoning asl sabablarini aniqlash, mavjud pedagogik muammolarni qayta ko‘rib chiqish, hamkorlikni rivojlantirish va ta’lim jarayonini takomillashtirish uchun imkoniyat yaratishi mumkin. Biroq nizo o‘z vaqtida aniqlanmasa yoki destruktiv usulda boshqarilsa, pedagogik jamoada psixologik zo‘riqish, o‘zaro ishonchsizlik, kasbiy motivatsiyaning pasayishi va ta’lim-tarbiya sifatining yomonlashuviga olib kelishi ehtimoli mavjud. Ilmiy maqolalarni IMRAD asosida tuzishning asosiy talabi tadqiqot muammosini aniq belgilash, mavjud ilmiy yondashuvlarni ko‘rsatish, tadqiqot metodlarini ochib berish, natijalarni tizimli taqdim etish va ularning ilmiy-pedagogik mazmunini muhokama qilishdan iborat.

Maktabgacha ta’lim tizimida tarbiyachining nizoli vaziyatlarni boshqarishga tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda pedagogning hissiy holati, nutq ohangi, muloqot uslubi va nizoli vaziyatlarga munosabati bevosita tarbiyalanuvchilarning psixologik xavfsizligiga ta’sir ko‘rsatadi. Mavzuga oid tadqiqotlarda bo‘lajak va amaldagi pedagoglarni pedagogik nizolarni bartaraf etish hamda profilaktikasiga tayyorlash masalalariga e’tibor qaratilgan. Xususan, pedagogik nizolarni tushunish, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish hamda nizolarni boshqarish bo‘yicha metodik tizimlarni ishlab chiqish zarurligi ta’kidlangan.

Shundan kelib chiqib, tadqiqotning asosiy muammosi maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarini pedagogik nizolarni nafaqat bartaraf etish, balki ularning kelib chiqish sabablarini oldindan aniqlash va profilaktika qilishga tizimli ravishda tayyorlash metodikasini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi — maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarini pedagogik nizolarni bartaraf etish va profilaktikasiga tayyorlashning samarali metodik tizimini ishlab chiqish hamda uning pedagogik imkoniyatlarini asoslash.

Tadqiqot vazifalari:

1. pedagogik nizolarning maktabgacha ta’lim muhitidagi mazmuni va xususiyatlarini aniqlash;
2. tarbiyachilarning konfliktologik tayyorgarligi tarkibiy komponentlarini belgilash;
3. pedagogik nizolarni oldini olish va bartaraf etishga xizmat qiluvchi metod va vositalarni tizimlashtirish;
4. tarbiyachilarni nizolarni konstruktiv boshqarishga tayyorlashning metodik modelini ishlab chiqish;
5. taklif etilgan metodik tizimning pedagogik samaradorligini baholash mezonlarini aniqlash.

Tadqiqot obyekti — maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy-pedagogik faoliyati.

Tadqiqot predmeti — tarbiyachilarni pedagogik nizolarni bartaraf etish va profilaktikasiga tayyorlash jarayonining mazmuni, metodlari, shakllari va vositalari.

Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, agar tarbiyachilarni pedagogik nizolarni boshqarishga tayyorlash jarayonida konfliktologik bilimlar amaliy vaziyatlar, treninglar, keyslar, rolli o‘yinlar, refleksiv topshiriqlar va mediativ texnologiyalar bilan integratsiyalansa, ularning nizolarni konstruktiv hal qilish hamda profilaktika qilish kompetensiyasi samarali rivojlanadi.

METHODS — METODLAR

Tadqiqotda pedagogik hodisani kompleks o‘rganishga imkon beruvchi nazariy va empirik metodlardan foydalanish nazarda tutildi. Tadqiqot metodologiyasini tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va refleksiv yondashuvlar tashkil etdi.

Tadqiqotning nazariy bosqichida pedagogika, psixologiya, konfliktologiya va maktabgacha ta’lim metodikasiga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Empirik bosqichda pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, ekspert baholash, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va diagnostik topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Tadqiqot metodikasini ishlab chiqishda quyidagi asosiy mezonlar belgilandi:

- **motivatsion-mezon** — tarbiyachining nizolarni konstruktiv hal qilishga bo‘lgan ehtiyoji va ijobiy munosabati;
- **kognitiv mezon** — pedagogik nizo, uning sabablari, turlari va rivojlanish bosqichlari haqidagi bilimlar;
- **kommunikativ-mezon** — faol tinglash, empatik muloqot, fikrni aniq ifodalash va muzokara olib borish qobiliyati;
- **operatsion mezon** — nizoli vaziyatni tahlil qilish va tegishli pedagogik strategiyani tanlash ko‘nikmasi;
- **refleksiv mezon** — o‘z xatti-harakatlarini baholash, konfliktogen omillarni aniqlash va pedagogik faoliyatni takomillashtirish qobiliyati.

Mazkur mezonlar asosida tarbiyachilarning tayyorgarlik darajasi **past, o‘rta va yuqori** darajalarga ajratiladi.

Tadqiqotning metodik tizimi besh o‘zaro bog‘liq komponent asosida qurildi:

1. Diagnostik komponent.

Tarbiyachilarning pedagogik nizolar haqidagi mavjud bilimlari, konfliktogen vaziyatlarga munosabati, emotsional barqarorligi va nizoni boshqarish ko‘nikmalari aniqlanadi.

2. Motivatsion-maqsadli komponent.

Tarbiyachilarda nizolarni konstruktiv boshqarish, sog‘lom psixologik muhitni yaratish va kasbiy muloqot madaniyatini rivojlantirishga ichki motivatsiya shakllantiriladi.

3. Mazmunli komponent.

Pedagogik nizo tushunchasi, nizo turlari, konfliktogen omillar, nizoning rivojlanish bosqichlari, profilaktika mexanizmlari, muzokara, mediatsiya, faol tinglash va emotsional o‘zini boshqarish masalalari o‘rgatiladi.

4. Protsessual-faoliyat komponenti.

Nazariy bilimlar amaliy vaziyatlar bilan mustahkamlanadi. Bunda keys-stadi, rolli o‘yinlar, pedagogik treninglar, muammoli vaziyatlar, guruhiy muhokamalar va modellashtirish usullaridan foydalaniladi.

6. **Refleksiv-baholash komponenti.**

Tarbiyachi o‘zining nizoli vaziyatlardagi xatti-harakatlarini tahlil qiladi, kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda keyingi faoliyati uchun individual takomillashtirish strategiyasini ishlab chiqadi.

Metodik tizimning umumiy modeli quyidagi mantiq asosida tashkil etildi:

maqsad → mazmun → metodlar → pedagogik shart-sharoitlar → amaliy faoliyat → refleksiya → diagnostika → natija.

Pedagogik treninglarda “Faol tinglash”, “Men-xabar”, “Nizoning yashirin sababi”, “Konfliktni konstruktiv yakunlash”, “Ota-ona bilan murakkab suhbat”, “Hamkasb bilan kelishmovchilik” kabi mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan, “Ota-ona bilan murakkab suhbat” keysida tarbiyachiga ota-onaning noroziligi ifodalangan vaziyat beriladi. Tarbiyachi vaziyatni hissiy qarama-qarshilikka olib bormasdan, faol tinglash, aniqlashtiruvchi savollar, empatik munosabat va muammoni birgalikda hal qilish strategiyasidan foydalanishi kerak.

Tadqiqot natijalarini baholashda faqat yakuniy bilim darajasi emas, balki tarbiyachining real pedagogik vaziyatda tegishli kommunikativ va konfliktologik strategiyani tanlay olish qobiliyati ham hisobga olinadi. Bu yondashuv natijalarni metodlar bilan bevosita bog‘lash va tadqiqotning mantiqiyligini ta’minlashga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Tadqiqotning nazariy va metodik tahlili maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining pedagogik nizolarni boshqarishga tayyorgarligi faqat konfliktologik bilimlarni egallash bilan cheklanmasligi kerakligini ko‘rsatdi. Mazkur tayyorgarlik bilim, munosabat, amaliy ko‘nikma va refleksiv qobiliyatlarning yaxlit tizimi sifatida shakllantirilishi lozim.

Taklif etilgan metodik tizimning asosiy natijasi tarbiyachilarda quyidagi kompetensiyalarning rivojlanishi bilan belgilanadi:

1. Nizoli vaziyatni dastlabki bosqichda aniqlash;
2. Nizo sabablarini shaxsga emas, muammoga yo‘naltirilgan holda tahlil qilish;
3. O‘z emotsional holatini boshqarish;
4. Suhbatdoshni faol tinglash;
5. Empatik va hurmatga asoslangan muloqotni tashkil etish;
6. Nizoni kuchaytiruvchi konfliktogen iboralardan voz kechish;
7. Muammoni muzokara asosida hal qilish;
8. Pedagogik vaziyatga mos nizoni boshqarish strategiyasini tanlash;
9. Nizo takrorlanishining oldini olish;
10. O‘zining kasbiy xatti-harakatlarini refleksiv baholash.

Metodik tizimning samaradorligini aniqlash uchun diagnostik topshiriqlar uch bosqichda tashkil etilishi mumkin: boshlang‘ich diagnostika, shakllantiruvchi bosqich va yakuniy diagnostika.

1-jadval

Tarbiyachilarning pedagogik nizolarni boshqarishga tayyorgarlik darajalari

Mezon	**Past daraja**	**O‘rta daraja**	**Yuqori daraja**
Nizoni anglash	Nizoni asosan shaxsiy qarama-qarshilik sifatida qabul qiladi	Nizoning ayrim sabablarini aniqlaydi	Nizoning ochiq va yashirin sabablarini kompleks tahlil qiladi
Kommunikativ ko‘nikma	Hissiy va keskin muloqotga moyil	Muloqot usullaridan ayrimlaridan foydalanadi	Faol tinglash va empatik muloqotni samarali qo‘llaydi

Konfliktni boshqarish	Nizodan qochadi yoki keskin javob beradi	Tayyor strategiyalardan foydalanadi	Vaziyatga mos konstruktiv strategiyani mustaqil tanlaydi
Profilaktika	Nizo yuzaga kelgandan keyin harakat qiladi	Ayrim profilaktik choralarni qo‘llaydi	Konfliktogen omillarni oldindan aniqlaydi va tizimli profilaktika olib boradi
Refleksiya	O‘z xatti-harakatini tahlil qilmaydi	Xatolarini qisman anglaydi	O‘z faoliyatini muntazam tahlil qilib, tuzatishlar kiritadi

Metodik tizimni amaliyotga joriy etish natijasida tarbiyachining nizoga munosabati “nizoni bartaraf etish” modelidan “nizoni oldindan aniqlash – sababini tushunish – konstruktiv muloqot – muammoni birgalikda hal qilish – takrorlanishining oldini olish” modeliga o‘zgaradi.

Shuningdek, pedagogik nizolar profilaktikasining uch darajali modeli ishlab chiqildi:

Birlamchi profilaktika — konfliktogen omillarni oldindan aniqlash, pedagogik jamoada ijobiy muloqot muhitini yaratish, kasbiy etikaga rioya qilish.

Ikkilamchi profilaktika — nizo belgilari paydo bo‘lganda uni kuchaytirmaslik, emotsional zo‘riqishni kamaytirish, tomonlarni tinglash va vositachilik mexanizmlaridan foydalanish.

Uchlamchi profilaktika — yuz bergan nizoning oqibatlarini tahlil qilish, munosabatlarni tiklash, takroriy nizolar sabablarini aniqlash va individual pedagogik tuzatish choralarini belgilash.

Shu asosda tarbiyachilarni tayyorlashda an’anaviy ma’ruza usulidan ko‘ra amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan metodlarning ulushi oshirilishi maqsadga muvofiq. Chunki konfliktologik kompetensiya real vaziyatni tahlil qilish, qaror qabul qilish va muloqot jarayonida shakllanadi.

Tadqiqot uchun namunaviy tajriba-sinov dizaynida eksperimental va nazorat guruhlarining boshlang‘ich hamda yakuniy diagnostika natijalari taqqoslanishi mumkin. Bunda natijalarni foizlarda ifodalash bilan bir qatorda o‘rtacha ko‘rsatkich, o‘sish dinamikasi va statistik ahamiyatlilik ko‘rsatkichlarini keltirish maqolaning ilmiy qiymatini oshiradi.

MUHOKAMA

Olingan nazariy va metodik natijalar maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarini pedagogik nizolarga tayyorlashda faqat nazariy bilim berish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Tarbiyachi nizo tushunchasi va uning turlarini bilishi bilan birga, real pedagogik vaziyatda qanday harakat qilishni ham amaliy jihatdan egallashi kerak.

Mazkur xulosa ilmiy maqolalarning IMRAD formatidagi “Results” va “Discussion” qismlari o‘rtasidagi metodologik farq bilan hamohang: natijalar tadqiqotda aniqlangan holatlarni tizimli ko‘rsatishi, muhokama esa ularning mazmuni va ilmiy-amaliy ahamiyatini izohlashi lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi nizolarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

– **“tarbiyachi – bola” nizolari** — bolaning xulqi, intizomi, individual ehtiyojlari yoki pedagogning noto‘g‘ri kommunikativ yondashuvi bilan bog‘liq;

– **“tarbiyachi – ota-ona” nizolari** — ota-onaning kutishlari, bolaning rivojlanishi haqidagi qarashlar yoki axborot almashinuvidagi muammolar natijasida yuzaga keladi;

– **“tarbiyachi – tarbiyachi” nizolari** — vazifalarni taqsimlash, kasbiy qarashlar, ish uslubi yoki shaxslararo munosabatlar bilan bog‘liq;

– **“tarbiyachi – rahbariyat” nizolari** — boshqaruv, mehnat vazifalari, talablar va kasbiy ehtiyojlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik asosida shakllanishi mumkin.

Mazkur nizolarning umumiy jihati shundaki, ularni faqat tashqi xatti-harakatlarni nazorat qilish orqali bartaraf etish samarasiz. Nizoning ortida ehtiyoj, noto‘g‘ri tushunish, kommunikativ to‘siq, stress, kasbiy zo‘riqish yoki kutilmalarning mos kelmasligi kabi omillar yotishi mumkin.

Shuning uchun tarbiyachini tayyorlash metodikasi nizoning tashqi ko‘rinishi bilan birga uning ichki sabablarini aniqlashga ham yo‘naltirilishi zarur.

Tadqiqot doirasida taklif etilgan metodik tizimning muhim jihati — **profilaktik yo‘nalishning ustuvorligi**dir. An’anaviy yondashuvda pedagogga nizo yuzaga kelganidan keyin uni qanday bartaraf etish o‘rgatilsa, takomillashtirilgan tizimda nizo yuzaga kelishidan oldingi bosqichga ham alohida e’tibor beriladi.

Bunda tarbiyachining quyidagi “erta ogohlantirish” kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega:

vaziyatni kuzatish → emotsional taranglikni aniqlash → konfliktogen omilni belgilash → muloqot strategiyasini tanlash → muammoni konstruktiv muhokama qilish → profilaktik chora ko‘rish.

Tarbiyachilar bilan ishlashda rolli o‘yinlar va keys-stadilar alohida pedagogik imkoniyatga ega. Chunki ushbu metodlar tarbiyachiga nizoli vaziyatni xavfsiz o‘quv muhitida boshdan kechirish, turli rollarni bajarish, o‘zining kommunikativ xatti-harakatlarini tahlil qilish va muqobil strategiyalarni sinab ko‘rish imkonini beradi. Bundan tashqari, refleksiv yondashuv tarbiyachining “Nima sodir bo‘ldi?”, “Men qanday munosabat bildirdim?”, “Mening qaysi so‘zlarim vaziyatni kuchaytirgan bo‘lishi mumkin?”, “Boshqa qanday yo‘l tutishim mumkin edi?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini tahlil qilishini ta’minlaydi. Bu esa konfliktologik kompetensiyaning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan metodik tizimni maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagoglarning malakasini oshirish, ichki metodik seminarlar, pedagogik kengashlar, amaliy treninglar va individual kasbiy rivojlanish dasturlariga integratsiya qilish mumkin.

Shu bilan birga, mazkur tadqiqotning cheklovi sifatida metodik tizim samaradorligini aniq statistik jihatdan baholash uchun real tajriba-sinov guruhlari, respondentlarning aniq soni va boshlang‘ich-yakuniy diagnostika natijalari talab qilinishini qayd etish lozim. Kelgusidagi tadqiqotlarda metodik tizimning uzoq muddatli samarasi, turli hududlardagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari sharoitida qo‘llash imkoniyatlari hamda tarbiyachilarning individual psixologik xususiyatlari bilan bog‘liqligini o‘rganish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarini pedagogik nizolarni bartaraf etish va profilaktikasiga tayyorlash pedagogning kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi

hisoblanadi. Tadqiqot natijasida mazkur tayyorgarlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi diagnostik, motivatsion-maqsadli, mazmunli, protsessual-faoliyat va refleksiv-baholash komponentlaridan iborat metodik tizim taklif etildi.

Tizimning samaradorligini ta’minlovchi asosiy pedagogik shartlar sifatida:

1. Tarbiyachilarda konfliktologik bilim va ijobiy motivatsiyani shakllantirish;
2. Nizoli vaziyatlarni amaliy modellashtirish;
3. Faol tinglash va empatik muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish;
4. Rolli o‘yin, keys-stadi va treninglardan tizimli foydalanish;
5. Nizolarning oldini olishga qaratilgan profilaktik strategiyalarni o‘rgatish;
6. Tarbiyachining refleksiv faoliyatini tashkil etish;
7. Diagnostika va individual pedagogik korreksiyani yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega.

Demak, tarbiyachilarni pedagogik nizolarni boshqarishga tayyorlashni “nizo yuzaga kelganda uni bartaraf etish” bilan cheklamasdan, **“nizoni anglash – sababini aniqlash – oldini olish – konstruktiv boshqarish – natijani refleksiv tahlil qilish”** yaxlit tizimi asosida tashkil etish zarur. Mazkur yondashuv maktabgacha ta’lim tashkilotida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sollaci L.B., Pereira M.G. The introduction, methods, results, and discussion (IMRAD) structure: a fifty-year survey. Journal of the Medical Library Association. 2004. Vol. 92, No. 3. P. 364–371.
2. Misra D.P. Scientific Writing Demystified: The IMRAD Structure for Original Research Articles. 2026.
3. George Mason University Writing Center. Scientific (IMRaD) Research Reports: Results and Discussion Section.
4. George Mason University Writing Center. Scientific (IMRaD) Research Reports: Introduction Section.
5. Razzakova D.A. Bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik nizolarni bartaraf etish va profilaktikasiga tayyorlashning metodik tizimini takomillashtirish. Современная наука и исследования. DOI: 10.5281/zenodo.10115312.
6. Kulyabov D.S., Sevastianov L.A. IMRAD structure. Discrete and Continuous Models and Applied Computational Science. 2024.
7. University of British Columbia. IMRAD: Introduction, Methods, Results and Discussion.
8. World Health Organization. A Practical Guide for Health Researchers. Article structure and IMRAD principles.